

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ИЗВОРИ СРПСКОГ ПРАВА IV

ЗАКОНИК

ЦАРА СТЕФАНА
ДУШАНА

КЊИГА III

БАРАЊСКИ, ПРИЗРЕНСКИ, ШИШАТОВАЧКИ,
РАКОВАЧКИ, РАВАНИЧКИ И СОФИЈСКИ
РУКОПИС

Примљено на VII скупу Одељења друштвених наука 8. новембра 1994. године

Уредници

академици

МИТАР ПЕШИКАН, ИРЕНА ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЋ, МИОДРАГ ЈОВИЧИЋ

БЕОГРАД
1997

ОПИС БАРАЊСКОГ РУКОПИСА

1. Барањски рукопис се чува у Београду у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ под сигнатуром: Рс. 39: К. И. 16285.

Текст Душановог законика је у саставу рукописа правне односно црквено-правне садржине. Кодекс има 231 + 1 (форзац) лист од папира.¹ Листови недостају на почетку, у средини и на крају кодекса. Формат листа је у просеку 18 × 13 см. Формат није оригиналан. На страни је по 22 реда, а текст је величине 16 × 9 см. У првој половини рукописа (до л. 117^r) у виду живе ознаке исписују се старословенски словни бројеви (од **а** до **ѳ**). Растојање између горње и доње линије реда је 8 мм. Рукопис је сложен од 32 тетраде (+1 лист). Оне су по средини доње маргине на ректо страни првог и на верзо страни задњег листа означене старословенским словним бројевима (**ѣ—лѣ**). До тетраде **л** бројне ознаке свешчица исписивао је сам писар, а од тетраде **лѣ** ознаке су исписане вероватно млађом руком. Пошто прва тетрада недостаје, а недостају листови и на крају рукописа, кодекс је имао најмање 34 тетраде. Фолијација је урађена арапским цифрама (1—231) графитном оловком у десном горњем углу на ректо страни листа. Тетраде рукописа и њихови листови означени су и распоређени на следећи начин:² 1. **ѣ—лѣ** лл. 1—9 = 9 листова; 2. **ѣ—лѣ** лл. 10—17 = 8; 3. **ѣ—лѣ** лл. 18—25 = 8; 4. **[ѣ]**—**[ѣ]** лл. 26—31 = 6; 5. **ѣ—лѣ** лл. 32—38 = 7; 6. **[ѣ]**—**[ѣ]** лл. 39—42 = 4; 7. **[ѣ]**—**[ѣ]** лл. 43—49 = 7; 8. **ѣ—лѣ** лл. 50—57 = 8; 9. **ѣ—лѣ** лл. 58—65 = 8; 10. **ѣ—лѣ** лл. 66—73 = 8; 11. **ѣ—лѣ** лл. 74—81 = 8; 12. **ѣ—лѣ** лл. 82—89 = 8; 13. **ѣ—лѣ** лл. 90—97 = 8; 14. **ѣ—лѣ** лл. 98—105 = 8; 15. **ѣ—лѣ** лл. 106—113 = 8; 16. **[ѣ]**—**[ѣ]** лл. 114—120 = 7; 17. **ѣ—лѣ** лл. 121—128 = 8; 18. **ѣ—лѣ** лл. 129—136 = 8; 19. **ѣ—лѣ** лл. 137—144 = 8; 20. **ѣ—лѣ** лл. 145—152 = 8; 21. **ѣ—лѣ** лл. 153—160 = 8; 22. **ѣ—лѣ** лл. 161—168 = 8; 23. **ѣ—лѣ**—**[ѣ]** лл. 169—175 = 7; 24. **ѣ—лѣ** лл. 176—183 = 8; 25. **[ѣ]**—**[ѣ]** лл. 184—189 = 6; 26. **ѣ—лѣ** лл. 190—197 = 8; 27. **[ѣ]**—**[ѣ]**

¹ Б. Петровић је избројао 205 листова (*Из старе српске књижевности*, Сремски Карловци 1913, 42).

² У набрајању тетрада наводимо њихове оригиналне бројне ознаке, а у случају да њих нема због недостатка листова, ознаке реконструисамо у угластим заградама, уз ознаке наводимо и број листова појединих тетрада.

лл. 198—203 = 6; 28. [кѡ]—[кѡ] лл. 204—209 = 6; 29. [л̄]—[л̄] лл. 210—215 = 6; 30. [л̄а]—л̄а лл. 216—222 = 7; 31. л̄в—л̄в лл. 223—230 = 8; после последње тетраде додат је један лист (л. 231). Текст на последњем листу представља садржинску целину и може се претпоставити да је касније, али током 16. века, унесен у рукопис. Кодекс је обновљен и препевезан у последњим деценијама XVIII века. На задњем коричном листу (форзацу) је водени знак *круна*, слично Ајнедер 473 и 1504 из 1781. године.³ Приликом препевезивања кодекса обрзани су листови, што значи да нису сачуване њихове оригиналне димензије. При препевезивању на неким листовима одсечене су живе ознаке и неке белешке на маргинама. Обнављањем рукописа крајем XVIII века трошне ивице листова облепљене су тракама од хартије. Повез је од дашчица пресвучених тамносмеђом кожом, која је прилично оштећена. Предња дашчица напукла је по средини. На хрпту има 6 ребара. На корицама су биле две копче од метала и коже, од којих је само једна сачувана. Уз ивице предње и задње корице у кожу су утиснуте три паралелне узане оквирне траке. Поред доста оштећеног повеза, многи листови рукописа нису више у склопу свешчица.

2. Б. Петровић, који је Барањски рукопис пронашао 1912. године у Вилању у Барањи, датирао га је крајем XVI или почетком XV века.⁴ А. Соловјев је у својим радовима о Душановом законуку, критикујући датацију Б. Петровића, временом настанка кодекса одредио период од 1480. до 1490. године.⁵ Оба аутора уочила су само један, истина, не идентичан, водени знак на листовима рукописа. В. Мошин је сматрао да је Барањски рукопис настао између 1515. и 1520. године.⁶ Н. Радојчић углавном прихвата Мошиново мишљење у вези са настанком рукописа.⁷

Спроведена филигранолошка анализа показује да су у рукопису четири варијанте водених знакова.⁸

(1) Најстарија варијанта водених знакова је *вага у кругу са звездом*, слично Брике⁹ 2594 из 1500. године, врло слично Музеј Српске православне цркве, Грујићева збирка бр. 67 с почетка XVI века.

³ G. Eineder, *The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and their Watermarks*, Monumenta chartae papuraceae historiam illustrantia, VIII, Hilversum MCMXX.

⁴ Б. Петровић, *Из старе српске књижевности*, 10 и 45–46.

⁵ А. Соловјев, *Неколико нових прейиса Душанова законодавства*, *Летопис Матице српске*, 318, Нови Сад 1928, Прилози Летопису Матице српске, I, Нови Сад 1928, 230; А. Соловјев, *Неизданные списки законодательства Душана*, *Slavia*, VIII/3, Praha, 1929, 600; А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, Београд 1980, 50.

⁶ На Мошиново одређивање датације Барањског рукописа указују радови: А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, 50 и Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 17.

⁷ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354*, 17.

⁸ Анализу и датирање водених знакова у Барањском рукопису урадио је Радоман Станковић, филигранолог Народне библиотеке Србије у Београду. На помоћи и стручној сарадњи и овог пута изражавамо дужну захвалност.

⁹ С. М. Briquet, *Les filigranes Dictionnaire historique des marques du papier*, I, Paris–London–Leipzig–Amsterdam–Rome–Madrid 1907.

(2) Често се појављује варијанта воденог знака *йайска иијара*, слично Брике¹⁰ 4900 из 1507. године, врло слично Брике¹¹ 4901 из 1513. године.

(3) Водени знак *дуила коѿва у кругу*, врло слично Мошин¹² 1022 из 1515—1520. године.

(4) Приближно истом времену припада и водени знак *сирена*, слично Брике¹³ 13888 из 1523. године.

Набројани филиграну упућују на то да је Барањски рукопис исписан у првој четвртини XVI века, што потврђује да је В. Мошин био у праву у одређивању времена настанка рукописа.

О писару и месту писања кодекса нема података.

3. Рукопис је скромно илуминиран, без орнаментa. Највећи део рукописа је исписан црним мастилом које је на неким местима мало избледело. При крају рукописа користи се мастило мрке боје. Једноставни ситнији иницијали, понекад са пречкицама и извијеним украсним линијама, иницијална слова, заглавља, рубрике, као и живе ознаке, маргиналне бројне и текстуалне ознаке киноваром доброг квалитета. Избледело зелено мастило се употребљава у првој половини рукописа (до л. 120) за означавање „глава“ правила на маргини.

4. Кодекс Барањског рукописа садржи Скраћену Синтагму Матије Властара, Правила Јована Посника, Законик цара Јустинијана, „Устављеније светих отаца о житији васега лета“ и друга црквена правила.

лл. 1^r—116^v Пошто недостаје почетак Синтагме, текст почиње: (..) *аще ли же прилзѿит се паче (на)дежде семоу шжити. тѣмижде ктомуу пакы винами повиннь боудеть въ в'сѣмь житии причещеніа даже до самого въз'браніаеть исхода. х аще ли же кии ѿт(ь) еп<и>ск<о>пъ. или причѣт'никъ, любо прѣжде хиротоніе. любо по семь. ѿт(ь) своих(ь) иманіи. дати въшоцеть цр(ь)кви. въ нюже нар(е)чень быс(ть). не тъкмо не въз'браніаем(ь). нь в'сакое похва-лы достоинно соудимь. Због недостатка листова прекиди у тексту Синтагме настају између лл. 25 и 26 (1 лист): Не п<о>добіаеть еп<и>ск<о>пом(ь), или (..)иіають степень; између лл. 31 и 32 (1 лист): не имать сьмоуценіе ѿо (..)ніе. и свѣткѿм(ь) уставленно; између лл. 38 и 39 (3 листа): вънегда ктѿ своего зета пос(ь)нить (..)мичиць сп<о>дѣблѣют се именованію; између лл. 42 и 42 (3 листа): иже ниже словѿм(ь) изр(е)ченнымъ (..) д. прѣпроводити; као и између лл. 113—114 (1 лист): оудръжанъ быти ѿт(ь) страсти. не щедѣ ѿл<о>вѣка (..) сьматрають се.*

¹⁰ С. М. Briquet, *Les filigranes*, II.

¹¹ С. М. Briquet, *Les filigranes*, II.

¹² В. Мошин, *Anchor Watermarks*, Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia, XIII, Amsterdam MCMLXXIII.

¹³ С. М. Briquet, *Les filigranes*, IV.

лл. 117^г—120^г Я се правыло с<ве>т<а>го Іу<а>нна Пост'ника. х въ в'сѣмь житїи хотѣшоу злвствѣ<а>данїе проходить. прѣбыванїю таковому приклад'но ѳес<ть>.

лл. 120^г—125^г Благовѣрнаго ї х<ри>с<т>олювивагѡ ц<а>ра їоустїїана. закон<ь> ѡ записанїи. х аще ли всѣде ими то ѡзель, да ѡздаѣли криво. да платит<ь> глвбоу. и ѡ ноуы до ѡдвоить.

лл. 125^в—152^г Законь вл<а>говѣрнаго ц<а>ра стефана. Въ лѣт<о>. ѡ. ѡнѣ. индїктїон<ь>. ѳ. въ праздникъ. възнесенїа г<о>с<под>на. м<ѣ>с<е>ца. маїа. ка. д<ь>нь. х а що не всѣдѣ соудїе. и не дадѡ оуписав'ше глвбаремь. да нѣсоу вол'ны глобарїе, нища забавити нища.

лл. 152^в садржи два записа.

лл. 153^г—230^в Оуставленїе с<ве>тых<ь> ѡт<ь>ц<ь>. ѡ житїи в'сего лѣта. изложено въкратѣ. х не п<о>добаєть его под<ь> кров<ь> дръжати, ни с ним<ь> гисти, ни сл<о>во емоу радос<ть>но г<лаго>дати. Због недостатка листова прекиди у тексту правила настају између лл. 175 и 176 (1 лист): аще въхвд<ь> жен'скїи въ ѡбытѣл' (..) вѣдовати моужемь д<оу>хов'ным<ь>; између лл. 183 и 184 (1 лист): О промыш'ленїи выпльценїа х<ри>с<то>ва коли(..) же єдино ѳес<ть>ство; између лл. 189 и 190 (1 лист): и прѣложить та трапезѣ (..) да поидѣтъ попъ самъ носе причестїе; између лл. 197 и 198 (1 лист): Сѡ сѡсы, и ѡви же (..) Нъ пауче испрѣва тако млѣкѡм<ь> напитокїи него; између лл. 203 и 204 (2 листа): Иже комкав се влюєть (..) м<о>л<и>твоу възьмь и ком'каєть се; између лл. 209 и 210 (2 листа): Аще прость чл<о>в<ѣ>къ влѣдъ сьтворит<ь>, сь урьнофизыцею. пос<ть>. ѳ. лѣт<а> (..) правило, ѡ вѣрѡшїих<ь> въ гаданїи; као и између лл. 215 и 216 (2 листа): припослѡшныкъ, лѣт<о>. ѳ. пок<лонь>. ѳї. (..)вають же сь м<о>л<и>твоу.

л. 231. Ѡ каноникѡ и ѡ ѳеже ѡ хїротонїи и даємыхъ. х Не п<о>дѡбаєть ѳежею вл<аго>с<ло>влїати еп<и>ск<о>па ниже дїаконъ прѣзвитера ниже чьтьць дїакона. Непосредно испод овог завршетка текста на л. 231^в исписано је руком писара основног текста брзописом: Сїе ѡбрѣтох<ь> ѡ васелїенскомѡ законикѡ.

5. У кодексу је мали број записа и бележака. Они су настали пре обнављања рукописа крајем XVIII века.

л. 152^в Руком писара основног текста киноваром по средини стране саопштава се о предлошцима рукописа: Сїе напѣд<ь> ѡбрѣтохѡм<ь>, послѣжде. въ дроуѣм<ь> коматоу кн<и>гы. Изнад наведеног текста правилним брзописом XVIII века исписано је: Прѣвсвещенѣишемѡ Г<оспо>динѡ Викентию Іоановиуѡ православыи видакѡ (!) темешварски липовски логошки на многая лѣта многая лѣта на (!) на многая лѣта (..), у наставку неколико нечитких речи. На доњој половини стране тешко читки знаци, као проба пера.

л. 231^в На доњој половини стране румунски текст ћирилицом брзописом XVIII века: Сѡс щїеи кѡ аїѡ ла аѡ скѡс ѡвѡл лѡи дѡмнезѡѡ Шефан копиѡл. пѡп' кѡѡ їѡсиѡ караѡ слѡж<и>тѡ аїѡ ла ѡѡ<ь>нта м<ь>н<ь>стиѡе аѡнствлѡи

мв(учениц)а ерѣнѣ: ш'акѣм ѡ' зи(леле) прѣлѣминатѣлѣи шѡ' нѣлцатѣлѣи дѡмнѣ:
 атоат<а> цада рѣмѣнѣа Нѡ̄ (..) воивод(..) ѣска [6124].¹⁴

На ректо страни задњег форзаца исписана су два текста истим брзописом XVIII века којим је исписан запис на страни 152^v. На горњој половини стране задњег форзаца стоји: **Тако подобно естъ всякомѣ христянинѣ дѣла божествена, исполнявати подобно естъ.** По средини стране истом руком написано је: **Проповѣдъ Гедешнова ста Исѣсѣз на единѣ сонмищѣ соботѣ (!).**

На верзо страни задњег форзаца брзописом XVIII века, који није идентичан са оним на ректо страни, исписано је: **Пресвещенѣившаго (!) г<оспо>дина архиепискѣпа митрополита павла, а мало ниже истом руком: Ђговѣ.**¹⁵

По средини исте стране рачунска радња, са већим бројем цифара.

На унутрашњој страни предње корице налазе се неразговетни знакови мастилом.

На неколико страна у рукопису налазе се маргиналне белешке у вези са основним текстом (нпр. 14^v, 25^v, 37^v, 41^r, 44^r, 60^v, 72^v, 220^v, 228^v). Оне се пишу курзивом или махом неправилним полууставом XVIII века. Пробе пера у виду разних црта и словних знакова такође се појављују на маргинама страна (нпр. 25^v, 65^v, 75^r, 228^v итд.).

¹⁴ Превод румунског текста на српскохрватски гласи: „Да се зна да су овде писали слуга Божји Стефан Ђак и поп господин Јосиф који су служили овде у светом манастиру преподобне (мученице) Ирине; и то сада у дане пресветлог и високодостојног господара целе румунске земље Јо (..) војводе (..) 6124 [1616]“. — Румунски текст је рашчитао и превео на српскохрватски Љубомир Котарчић, сарадник Народне библиотеке Србије у Београду. На колегијалној сарадњи и овог пута изражавамо захвалност.

¹⁵ Реч је о архиепископу и митрополиту Павлу Ненадовићу (1749–1768).